

صفات آزادگان از دیدگاه حضرت علی (ع)

دکتر لقمان بایست اف
عضو آکادمی علوم تاجیکستان

همگان بنده هستیم و همگان طوق اسارت بر گردن خود
افکنیم :

هیچ گنجی بی درو بی دام نیست
جز به خلوتگاه حق آرام نیست

پژوهشی - دفتر علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
(شماره ۵۹۳)

انسان

آزادی هدف اصلی، معنی حقیقی و راه پایان بپذیری انسان
آزاده در زمان است. اراده و اعتقاد آزادگان تعیین کننده امکان و
سرعت ورود به راه آزادی است. اگر اراده و اعتقاد کسی قوی
باشد، فتح آزادی برایش چندان کار مشکل نیست. اراده و
اعتقادات را باید استوار کرد. فقط اراده و اعتقاد می تواند هر گونه
موانع و وسوسه های نفس را درهم شکنند و اگر اراده و اعتقاد
نسبت به آزادی ضعیف باشد، شخص دچار موانع زیادی
خواهد شد.

آزادگان اشخاص با اراده اند، دربر باور آنها قهرمان حقیقی
و اصیل شخصی است که آزادی را چون ایمان حفظ کرده است،
در واقع هیچ مفهومی به اندازه آزادی برای انسان عزیز نیست و
به اندازه آن انسان را سعادتمند و آزاد نکرده است.
آزادی و آزادگی از عزیزترین و عظیم ترین ابعاد وجود

آدمی است. عملی شدن آرمانهای انسان و برقرار شدن همه گونه شرایط رشد و کمال خرد بسته به آن دارد.

برخی از متفکرین و روشن فکران برداشتهای ناقص از اندیشه‌های سیاسی و ایدئولوژیک اسلام دارند و می‌پندارند که دین اسلام با آزادی ناسازگار است. درحالی که دین برای هدایت بشر نازل شده و آزادی را بشارت می‌دهد. از دیدگاه اسلام آزادی بستر شکوفایی انسان است. اسلام از یک سوی انسان را به شکوفایی بامعنی عمیق و دامندار فرامی‌خواند و از سوی دیگر معنی حقیقی آزادی را بازگو می‌نماید.

اصل آزادی با معنی عرفانی‌اش قبول و بالارزش است. وجود انسان بدون آزادی بردگی است و این بردگی برابر مرگ. دین اسلام هرگونه بندگی برای غیر خدا را محکوم می‌کند و این خود نهایت آزادی و حمایت از آزادی است. باید به خاطر داشت که هرچه باعث نقص و ضرر بر آزادی و اراده و اختیارات انسان می‌شود، در اسلام پذیرفته نیست.

پیامبر خدا محمد (ص) فرموده‌اند که «ضرر آوردن به دیگری جایز نیست»^۱

بر اساس آموزه‌های اسلامی انسان آزاد آفریده شده است و انتخاب اراده و افعال و اعمال برای انسان آزاد است. این از مهمترین نکاتی که اسلام در بازگویی کردن معنی حقیقی آزادی تکیه می‌نماید. از نکات مهم قرآن درباره آزادی این است که این

کتاب الهی بارها تأکید می‌کند که همه پیامبران و اولیاء الهی برای آن فرستاده شده‌اند که زنجیرهای جهالت را از گردن عقلهای انسان بیرون بیندازند و باورها و اعتقادات انسان را از بند عقاید باطل، خرافات و سزاییهای فریبنده نجات بدهند. در آیه ۱۵۷، سوره اعراف آمده است:

«و یَضَع عَنْهُمْ اَصْرَهُم وَاِغْلَالَ الَّذِیْ كَانَتْ عَلَيْهِمْ»^۲
(پیامبر آمده است تا) بارها سختیها و فشارها را از گردن آنها بردارد و باروش انسان سنگینی می‌کند بردارد.

حضرت علی (ع) نیز فرموده است: «بنده دیگری مباش، چرا که تو را خدا آزاد آفریده است» (نامه ۳۱).

از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه، آزادی با آفرینش جهان، انسان و خدا در ارتباط است. انسان آزاد آفریده شده، پس وی مختار است و آزادی به معنای واقعی گوهر انسان است.

از دیدگاه اسلام آزادی نعمت عظیم و نفیس خداداد است. فطرت انسان و خلقت آن از ازل همراه آن بوده است. انسان آزاد خلق شده، و نباید عبودیت و بندگی دیگران را بر گردن نهاد آزاداندیشی حضرت علی (ع) این مطلب را به خوبی می‌نماید. وی خوب می‌داند که آزادی آرمان روح است و خوب احساس می‌کند که همین آرمان راه نجات را برای سعادت انسان و وجود او هموار می‌سازد. از نظر امیرالمؤمنین اعتقاد و ایمان به خدا مساوی است به آزادی و آزادگی.

امام علی (ع) به عبادت و خدا عشق می‌ورزد. از دیدگاه وی اطاعت و عبادت از عشق مایه می‌گیرد. عشق هادی عبادت عاشق است. اطاعت و عبادت خداوند کار مقدس همه عاشقان و آزادگان است. راه تعیین کننده این گونه آزادی فقط و فقط عشق است و عشق حقیقی هیچ گاه کسی را فریب نمی‌دهد و نیز هیچ گاه به پای «غیر» سر نمی‌گزارد. عشق و آزادی همراهند. همین عشق یک است که انسان را به راه آزادی هدایت می‌کند و تعالی می‌دهد.^۳

حضرت علی (ع) «الکوی عاشقان» و آزادگان است. وی در زندگی خویش نه تنها مغلوب «غیر» نشده است، بلکه آزادی و آزادگی را جزء ذات او خلقت انسان دانسته و آن را پاس داشته است. اعمال و افعال آزادگان نشان می‌دهد که انسان باید حریم آزادی را پاس دارد تا کسی به این حق نادر تجاوز نکند.

آزادی به این معنی که انسان به هر نوع که دوست دارد، زندگی کند و کسی او را از خواسته‌ها و آرزوهایش باز ندارد. آزادی مطلق است و بی بندوباری و یعنی رهایی از هرگونه قیدوبند. آنهایی که این نوع آزادی را مطرح می‌کنند، منظورشان آزادی می‌باشد که طبق آن شخص کاملاً خودسرانه عمل کند و برای افعال و اعمالش مانعی پدید نیاید. این نوع آزادی در منطق عقل سالم نمی‌گنجد و قابل پذیرش هم نیست، چون این نوع آزادی ارزش‌های انسانی و آزادی حقیقی را بدنام می‌کند، و او را به عالم حیوانی و پست‌تر از آن می‌کشاند.

آزادی انسان حقیقی مطابق با فطرت اصیل انسانی است و در

محدوده قواعد و قوانین پذیرفته شده، برقرار است. قوانینی که مطابق فطرت انسان است، این گونه قوانین می‌تواند شرایط لازم را برای آزادی و آزادگی آماده نماید. باید در جامعه شرایطی فراهم آید که همگان یکسان بتوانند از امکانات و قوانین استفاده ببرند. پس آزادی از هرج و مرج متفاوت است، بلکه عملکرد انسان در محدوده قوانین پذیرفته شده است و این گونه است که نظم ایجاد می‌شود و شرایط برای رشد و کمال انسان مهیا می‌گردد.

انسان آزاده همان انسان کامل است، همان انسانی که فروتن است. روح این گونه انسان همیشه آزاد و بالا و سرشتش هم تابع همین روح بالا و آزاد است. چشم نفس را کور کرده، اسیر دنیا و مثال نیست، آزاد از همه چیز است. خوب می‌داند که همه چیز دنیا امانت است. دنیا هدف نیست بلکه گذرگاهی است، و آزادی در تسلط بر نفس است.

انسان آزاده از «کرامت نفس» برخوردار است. امام علی (ع) به این نکته توجه بیشتری داده در بسیاری از نامه‌های خود بر عزت نفس تأکید کرده است. در نامه ۲۱ آمده است: «خود را گرامی دار از این که به پستی‌ها تن دردهی، اگر چه آن پستی‌ها تو را به مقصودت برساند. تو نمی‌توانی در برابر آنچه از شخصیت خود می‌دهی، عوضی بدست آوری. بنده دیگری مباش، چرا که خدا تو را آزاد آفریده است.»

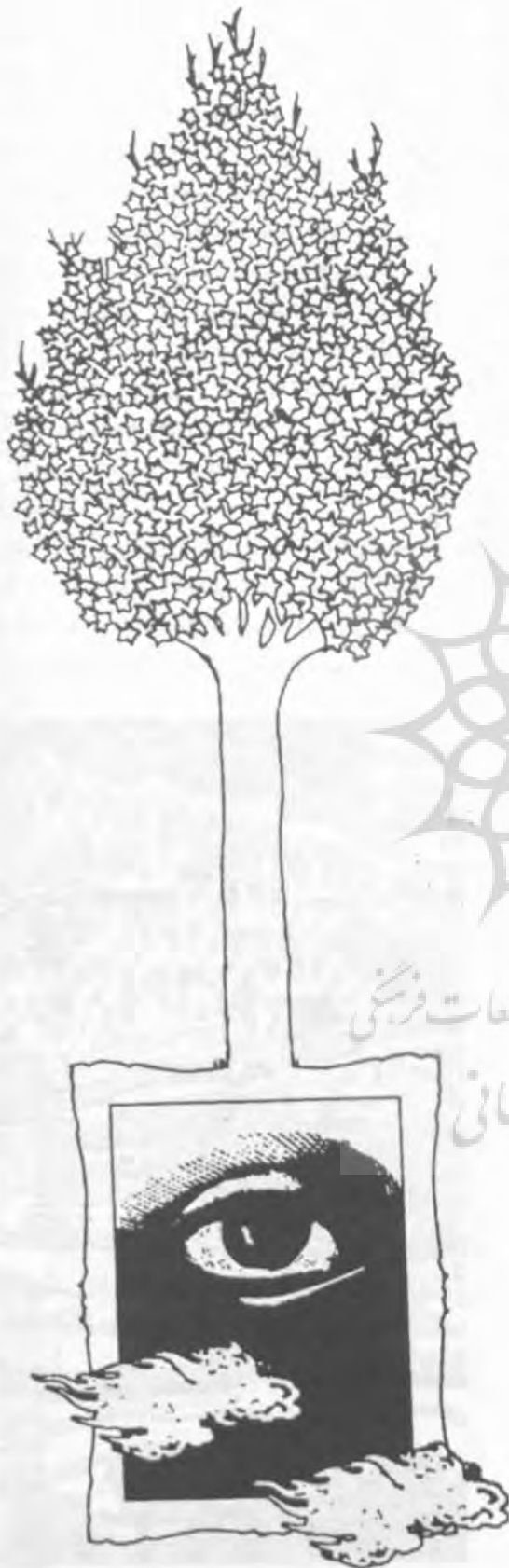
امام علی (ع) می‌گوید: «ای انسان‌ها بیایید کانونه حیات خود را ورق بزئید تا ببینید اوراق آن را چگونه منقوش نموده‌اید؟! بیایید بررسی کنید که کتاب نفس خود را با چه مطلبی پر نموده‌اید؟! آیا در برگ برگ وجود شما نوشته شده: که در فلان روز، فلان خیانت را کردم و در فلان روز فلان خیانت را مرتکب شدم؟ روز گذشته از صبح تا به شام سرگرم هوسرانی بودم و امروز نیز به ظلم و بیعدالتی روز خود را گذراندم یا آنکه اینچنین نموده‌است، بلکه در هر صفحه‌ای از صفحات کتاب وجود شما آثاری از نیکی و تقوا، عدالت و حق جویی بچشم می‌خورد؟»

بیایید این کتاب را همواره ورق بزئید تا اگر لکه تنگی بر صفحاتی از صفحات آن نشسته است، قبل از آن که این کتاب را ببندند آن را با آب توجه شستشو دهید.^۲ در خطبه ۹۰ آمده است:

«ای بندگان خدا بیش از آنکه رفتار و کردار شما مورد ارزیابی قرار گیرد خود را بسنجید.»

بعد از قرآن، «نهج البلاغه» بر کنترل هوای نفس و دوری از خودپرستی تأکید فراوان دارد. زیرا نفس انسان را می‌فریبد و او را نسبت به حیات اخروی بی‌اعتنا می‌کند. دنیا از نظر قرآن و «نهج البلاغه» کشتزار حیات اخروی است، و دنیای جدا از آخرت چیزی جز کالای فریبنده نیست. (الامیر، ۱۱۵) «جز بازی و سرگرمی نیست.» (امیر، ۲۲)

حضرت علی (ع) هر چه غیر از خدا را سد راه رشد و کمال

می‌داند و بر محاسبه نفس تأکید می‌کند، زیرا این کار سبب می‌شود تا آدمی مواظب اعمال و رفتار خود باشد ناشایسته‌ای از او سر نزند. تنها این گونه انسانها به مقصودشان خواهند رسید. در نظر امام علی (ع) شناخت قدر و منزلت انسان نشانه تعالی است. انسانی که قدر و منزلت خود را نشناسد جاهل و اسیر جهالت است و آزاد نیست.

«شخص دانا و عالم کسی است که قدر خود را بشناسد و برای جهل و نادانی انسان همین بس که از قدر و منزلت خویش بی‌خبر ماند.» (حکله ۱۰۴)

عارفان و متفکران و فیلسوفان اسلامی بر آزادی عقل و خرد و اراده انسان تأکید فراوان دارند، حضرت علی (ع) مردمان را به عقل و خردگرایی فرا می‌خواند. طبق نظر امیرالمؤمنین دشمن عقل هوا و هوس است.^۴ عقل انسان را از زشتی‌ها و بدی‌ها بازمی‌دارد. انسان با عقل می‌تواند راه درست را انتخاب نماید و با عقل می‌شود به راه عشق درآمد.

به گفته حضرت علی (ع) «عقل تاریکی‌ها و فروبستگی‌های را روشن می‌کند.» انسان بدون عقل از انسانیت خارج است. عقل تأمین سعادت دنیوی، و عشق برای رسیدن به سعادت ابدی، و این از اهمیت عقل در خوش فرجامی انسان نمی‌کاهد، زیرا خدا انسان را چنان آفریده تا خود مسؤول تمام اعمال خود باشد. در انتخاب راه و روش انسان آزاد است و این بر آزادگان پوشیده نیست و آنها خوب می‌دانند که در ذات بشر گرایش به آزادی، آزادی، عدالت و عدالت‌جویی، سعادت، برابری و ... موجود است. آقای دکتر رضا اکبریان درست می‌گوید: «از مسأله مهمی در باب آزادی، یعنی آزادی اجتماعی به مثابه یک حق انسانی برای اندیشیدن، گفتن، انتخاب کردن و از این قبیل، همواره در کتاب و سنت تجلیل شده است.»^۵ آری، در صراط، انتخاب، عقل نقش مهمی دارد. عقل و هوس‌گریزی مترادف آزادی است. شخص آزاده همیشه خردگرا است، همان گونه که امام علی (ع) در زندگی‌اش خردگرا بود و در خود دشمن عقل را مغلوب کرده بود.

یکی از صفات آزادگان در نگرش آنان نسبت به مرگ بروز می‌یابد. آزادگان مرده‌اند برای زیستن و زیسته‌اند برای مردن. آنها خوب می‌دانند که مرگ سرنوشت همگان است. پوشیده نیست که هر چه زنده است، سرانجام باید بمیرد. انسان آزاده حیات را در نام جاوید و آثار نیک می‌داند نه در عمر طولانی، و همیشه به یاد مرگ است. یاد مرگ در نظر او همان یاد خدا است. بندگی و آزادی در اثر چنین یادآوری حاصل می‌شود.^۶ حضرت علی (ع) به عنوان عارف و عاشق خاطر نشان می‌کند که راه ما از این دنیا بر آن دنیاست، برای رفتن آمده‌ایم نه برای ماندن. مرگ هدیه‌ای ارزنده برای هستی، برای انسان، و دیگر موجودات زنده است. مرگ قدر زندگی را می‌نماید نیک‌روی است نه زشت و قاتل. مرگ به هیچ وجه وحشت نیست. مرگ است که حیات را از نو زنده می‌سازد، زندگی بدون مرگ معنی ندارد و هیچ است. حضرت علی (ع) تأکید می‌نماید که انسان آزاده

نیاید مرگ را محکوم نماید، چون مرگ خود گنج معنی‌هاست. امیرالمؤمنین بارها تأکید می‌نماید که «به یاد مرگ باشید» و از بانگ رحیل غافل مشوید. می‌فرماید: «چه گونه از آن غفلت می‌کنید در حالی که آن از شما غافل نیست» (حکله ۱۸۸). در نظر امام علی (ع) هر که از مرگ، آگاه است ظلم بر خود و بر دیگران نمی‌کند و آنهایی که یاد مرگ نمی‌کنند، حیات خویش را نابود می‌سازند و خود محو می‌شوند. جایی که زندگی هست مرگ هم آنجاست. می‌توان گفت: اگر انسان حیات را به نیستی دهد، پس او در حقیقت مرگ را کشته است. مرگ آغاز راه جدیدی است به ملک جاودانی. مرگ هشداردهنده زندگی است و به این خاطر هوشیار باید زیست، چون هر کس که رفت بازنگردد. حضرت علی (ع) به عنوان شخص آزاده مرگ را هلاکت نمی‌داند، بلکه آن را بیدار شدن و مشاهده حقایق می‌شناساند و آخرین کام عاشقان.

به این ترتیب آزادی از دیدگاه امام علی (ع) نه تنها آرمان بشری که وسیله‌ای برای دستیابی به سعادت است. یکی از رسالتهای بزرگ پیامبران است که برای سعادت انسان فرستاده شده‌اند. قرآن و سنت پیامبر (ص) اصل آزادی را از اصول اساسی و مهم زیست انسانی می‌داند و لازم برای هر فرد مؤمن و مسلمان. امام علی (ع) به آزادی و آزادی احترام می‌گذارد و پذیرش آزادی مشروط را عین آزادی می‌داند. از دیدگاه امام علی (ع) اصل پذیرفتن آزادی در این است که افعال و اعمال انسان در زندگی از مدار انسانیت خارج نشود. این نظر درست شبیه گفته‌های فیلسوف اروپایی کورون است که می‌گوید: «آزادی حقیقی آن نیست که هر چه میل داریم انجام دهیم بلکه آن است که آن چه را حق داریم انجام دهیم.» این جاست که اسلام حق مؤمن را در حدود قواعد لازم و شرعی محدود می‌کند این محدودیت بدین جهت است که در زندگی از ارزش‌های والای انسان کاسته نشود. برآستی کسی که در زندگی‌اش می‌خواهد انسانیت و ارزش‌های انسانی را حفظ نماید، باید حق دارد در تمامی افعال و اعمال خود آزاد باشد؟ مسلم پاسخ منفی است، شخص اگر حقیقتاً آزاده باشد، تنها به صورت مشروط آزادی عقلانی را می‌پذیرد بلکه پاسدار آزادی انسان و انسانیت خویش می‌شود. براین اساس است که برخی می‌گویند، از این رو دین هیچ‌گاه در صدد حذف تحدید آزادی اصیل انسانی نبوده است.

خداوند همزمان با آفرینش آدم، فرمان آزادی به دستش داده است و از این رو است که انسان همواره در جستجوی آزادی گم‌شده‌اش می‌گردد. از نظر قرآن و امام علی (ع) بیرون جستن از قید نفس و هوس و آراستگی به معرفت انسانی است.

آزادی از نظر حضرت علی (ع) فطری است. انسان پاک آزاد است. صفات آزادگان همان صفات انسان کامل است. از این رو آزادی ارزشمندترین ودیعه الهی است. طبق نظر امیرالمؤمنین انسان باید در راه زندگی آزاده باشد و آزاده حقیقی کسی است که نفس را با مدد عقل تابع خود نماید و پشت آن را درهم شکنند.

انسان آزاده زندگی و مرگ را گرامی می‌داند. عبادت آزادگان عاشقانه است. برای آزادگان شناخت قدر و منزلت خود نشانه تعالی است. اگر که شناخت، جاهل و اسیر است. آزادگان ذاتاً از کرامت نفس برخوردارند.

حضرت علی(ع) می‌فرماید که شرط اساسی انسان آزاد، گفتار حق، راستی، فروتنی، شکیبایی، نیکوکاری، است. انسان آزاد به خدا عشق می‌ورزد. همیشه در جست‌وجوی علم و دانش است، به سوی خدا و به سوی بهشت آزادی گام برمی‌دارد. آزادی از دیدگاه امیرالمؤمنین آزادی عرفانی، آزادی روح است...

منابع و ماخذ

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- مرتضی مطهری. انسان در قرآن. انتشارات صدرا. قم.
- مولانا جلال‌الدین بلخی، مثنوی معنوی، دفتر دوم.
- انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغه مؤسسه‌ی مکتباتی اسلام‌شناسی. تهران، ۱۳۴۲.
- خلاصه‌مقالات همایش آزادی و تحقق آن در جمهوری اسلامی ایران. دانشگاه تربیت مدرس، دیهشت، ۱۳۷.
- سید جواد امام جمعه‌زاده. آزادی در اسلام. خلاصه‌مقالات همایش آزادی...ص ۴۴-۴۸.
- مسیح‌الله جمالی. تأملی در معنای آزادی. خلاصه‌مقالات همایش آزادی...ص ۵۶-۶۰.
- رضا اکبریان. مبانی فلسفی آزادی در اسلام. خلاصه‌مقالات همایش آزادی...ص ۱۴-۱۷.
- علی‌ربانی گلپایگانی. پژوهشی درباره‌ی دین و آزادی. خلاصه‌مقالات آزادی...ص ۳۹-۴۲.
- اقبال‌الله محمد هادی معرفت. مفهوم آزادی از دیدگاه اسلام. خلاصه‌مقالات همایش آزادی. ص ۱۲-۱۳.
- غلامحسین یوسفی. روانهای روشن. انتشارات بهنگار تهران. ۱۳۶۹.
- سید محمد حائمی و علی‌بن ابیطالب (ع) و خدمت‌الناس، کیهان فرهنگی، ۱۳۸۰، آذر، ص ۲۲-۲۵.
- فتح‌الله عباسی. کرامت و آزادی از دیدگاه امام علی. کیهان فرهنگی، ۱۳۸۰، آذر، ص ۱۱۱-۱۱۳.
- بایمت‌اف‌لقمان حکمت مرگ، کیهان فرهنگی، ۱۳۷۶، اسفند، شماره ۱۴۰، ص ۲۲-۲۳.
- پی‌نوشت:
- ۱- در این باره ر.ک. به مقاله‌ی آقای دکتر سید جواد امام جمعه‌زاده: آزادی در اسلام. خلاصه‌مقالات همایش آزادی و تحقق آن در جمهوری اسلامی ایران، دانشگاه تربیت مدرس. اردیبهشت، ۱۳۷۸، ص ۴۴.
- ۲- رضا اکبریان، مبانی فلسفی آزادی در اسلام، خلاصه‌مقالات همایش آزادی، ص ۱۶.
- ۳- انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغه، ص ۷-۸.
- ۴- فتح‌الله عباسی، کرامت و آزادی از دیدگاه امام علی، ص ۱۲.
- ۵- رضا اکبریان، مبانی فلسفی آزادی در اسلام، ص ۱۵.
- ۶- درباره‌ی مرگ و ک. به: بایمت‌اف‌لقمان. حکمت مرگ کیهان فرهنگی، ۱۳۷۶، اسفند، شماره ۱۴۰، ص ۲۲-۲۳.

